

УДК 94(477)«1941/1944»

Куницький М. П.,
доктор історичних наук, доцент,
президент громадської організації
«Інформаційно-комунікаційний менеджмент
інтелектуальної власності» (Україна, Київ),
2757Mk@gmail.com

ПІЛЬГОВИЙ РЕЖИМ ОПОДАТКУВАННЯ МІСЦЕВОГО СОЦІУМУ В РАЙХСКОМІСАРИАТІ «УКРАЇНА» (1941–1944 рр.)

Використавши широке коло архівних документів та проаналізувавши спеціальну історичну літературу, автор публікації з'ясує систему податкових пільг, які встановлювалися при організації збору податкових платежів у Райхскомісаріаті «Україна» – найбільшому за розмірами й чисельністю населення німецькому окупаційному адміністративно-територіальному утворенні. При цьому здійснюється реконструкція тих пільг, які надавалися місцевому населенню при зборі податкових платежів, які здійснювалися окупаційною адміністрацією РКУ у сфері налагодження системи податкового тиску, спрямованого на українське суспільство.

Автор публікації встановлює, що німецькою окупаційною адміністрацією було розроблено систему пільг в податковій структурі, яка діяла в межах РКУ. Ця система передбачала надання певних пільг та інших матеріальних переваг у оподаткуванні місцевого соціуму. Звісно, що пільговий податковий режим встановлювався лише для окремих категорій платників. Він визначався такими параметрами: вік, стан здоров'я, національність платників податків, службове становище працівника. Пільги в оподаткуванні стосувалися й підприємств, підпорядкованих місцевим урядам. Але при цьому, податкові зобов'язання не скасовувалися, а перекладалися на територіальну громаду у цілому, фактично вводячи цим самим колективну відповідальність за сплату податків і зборів.

Ключові слова: податки, збори, нормативно-правові акти, окупаційна адміністрація, окупаційна політика, податкові платежі, фінансові відділи, місцеві органи влади, управи, місцеве населення, Райхскомісаріат «Україна», гебітскомісаріат.

Гітлерівська окупація перетворила українське суспільство на суб'єкт тотальної економічної експлуатації, а податкова політика в РКУ спрямовувалася на реалізацію стратегічного завдання створення «життєвого простору» для німецького народу. Інші цілі окупаційну адміністрацію РКУ не цікавили. Тому актуальність теми дослідження, на наш погляд, не може викликати заперечень.

Метою публікації є аналіз основних засад окупаційної адміністрації РКУ у податковій політиці, завданнями – визначення пільг у забезпеченні збору податкових платежів із місцевого населення РКУ.

Заявлена проблема в історичній науці вивчена лише частково. У комплексному та системному вимірах вона так і не знайшла свого відображення в історіографії. Відомі лише окремі публікації О. Перехреста [1], Н. Глушенка [2], О. Гончаренка [3; 4], В. Орлика та Л. Маренця [5], О. Потильчака [6; 7; 8; 9; 10], які мають інший центральний предмет дослідження, а тому ця проблема в них практично не вирішена.

Система податкових платежів, яка функціонувала в РКУ передбачала надання певних пільг в оподаткуванні місцевого населення. Практика застосування надання пільг засвідчує, що влада не скасовувала податкового обов'язку, а лише звільняла від сплати податку чи його частин. Це звільнення проявлялося у двох варіантах: повному – коли платник цілком звільнявся від сплати, і частковому – коли платник податку сплачував лише його частину; або ж йому надавалася відстрочка термінів сплати податку. При цьому, пільговий податковий режим встановлювався лише для окремих категорій платників. Здебільшого, пільги надавалися непрацездатним членам

суспільства або особам, які мали певні «заслуги» перед окупаційною владою, етнічним німцям.

Правове регулювання надання податкових пільг здійснювалося на двох рівнях: принципові виключення для визначених категорій платників вводилися податковими законами, а визначення конкретних суб'єктів, які могли отримати пільги закріплювалося в підзаконних актах. При цьому, групи наданих пільг мали як стабільні, так і короточасні, тимчасові параметри.

До форм податкових пільг, які надавалися окупаційною владою, слід віднести: неоподаткований мінімум об'єкта податку (наприклад, оподаткуванню не підлягала заробітна плата нижча ніж 150 крб.), звільнення від сплати податку окремих осіб чи категорій працівників, перенесення термінів сплати.

Звісно, що при цьому окупаційною владою враховувалися вікові параметри, рівень працездатності осіб, їх матеріальний стан. Водночас, німецьке керівництво визначало загальний рівень грошових надходжень від сплати певних видів податків, а місцева влада могла на власний розсуд надавати, чи навпаки – відмовляти людям у наданні податкових пільг. Тому, різнобіж у підходах до цього питання спостерігається в усіх генеральних округах РКУ. Та в будь-якому випадку увесь розмір податків та зборів мав бути виконаний.

До однієї із основних податкових пільг стало звільнення від оподаткування працівників, які одержували низьку заробітну плату. Так, у Полтаві в січні 1942 р. особи, з заробітною платою менше ніж 150 крб. звільнялися від сплати прибуткового податку. Не підлягали оподаткуванню: заробітні плати отримані як одноразові премії і винагороди «за особливі успіхи і заслуги»; кошти, виплачені за службові відрядження; допомога при тимчасовій непрацездатності, допомога при звільненні; кошти виплачені робітникам і службовцям за амортизацію належних їм інструментів. Для осіб, які мали 4–х і більше утриманців розмір прибуткового податку зменшувався на 30% [11].

Із лютого 1942 р. неоподаткований розмір заробітної плати збільшувався до 200 крб. Те ж саме стосувалося й порядку нарахування прибуткового податку [12].

На Кіровоградщині, яка входила до складу генеральної округи «Миколаїв», встановлювалося правило, відповідно якому оподаткуванню підлягало усе населення віком від 16 до 65 років, яке мало «будь-які прибутки». Від сплати податків звільнялися тільки німці, діти до 16 років, особи старші 65 років, інваліди та «явні каліки».

«Розмір податку для кожного господарства встановлював староста сільської управи, в залежності від складу та матеріального стану кожної окремої сім'ї, виходячи із доведеної суми податку для сільської управи.

Дозволяю старостам сільських управ диференціювати податок по декількох ступенях, в залежності від матеріального стану сім'ї з кожного члена сім'ї, який підлягає оподаткуванню», – зазначалося в наказі керівника одного із районів Кіровоградщини у вересні 1943 р. [13, арк. 168]. Таким чином, місцева влада мала право надати певні переваги визначеним нею особам, а на інших, фактично на власний розсуд, навпаки – накласти підвищені податкові зобов'язання.

А от в гебітскомісаріаті «Коростишів» генеральної округи «Житомир» суб'єктами оподаткування визнавалися

особи віком від 15 років. Верхня вікова межа платників податків при цьому не зазначалася. Виняток був зроблений лише для повністю непрацездатних осіб, які визнавалися інвалідами. Заяви про звільнення від податків вони мусили подавати до районних управ [14, арк. 19].

Так само і в Полтаві усі пільговики мусили подавати заяву до міської управи, яка й приймала відповідне рішення. Встановлювався двохижневий термін подачі заяви, після отримання відповідного платіжного повідомлення. До пільговий категорій населення (по податку на будівлі), окрім інвалідів та пристарілих осіб відносились власники зруйнованих житлових, промислових та господарських будівель, які не використовувались за призначенням. Податкові пільги встановлювалися і для родин, які із різних причин та життєвих обставин в 1941 р. втратили своїх годувальників [15].

Непрацездатні особи (каліки чи тяжкохворі) також могли звільнятися від сплати окремих податків. Так, рішенням Вінницької обласної управи від 30 вересня 1941 р. ці особи звільнялися від сплати так званого національного одноразового податку. Ще однією пільговою категорією стали «батьки, вдови та дружини українців страчені або заслані більшовиками з політичних причин».

Цим же рішенням обласної управи від сплати поземельного податку звільнялися індивідуальні господарства, які користувалися земельною площею меншою від 0,15 га. До пільгових категорій населення, які звільнялися від сплати цього виду податку належали особи, непрацездатні за віком або інвалідністю, якщо в їх сім'ї були відсутні працездатні родичі [16, арк. 1].

Отже, як бачимо, працівники органів місцевого управління мали право на власний розсуд визначати пільгові категорії населення. Щоправда, від цього страждали інші члени суспільства, адже обсяг податкових платежів та натуральних поставок не зменшувався й автоматично перекладався на всю територіальну громаду.

Право отримувати пільги в оподаткуванні поширювалося і на підприємства, які перебували в підпорядкування органів місцевого управління. Так, розпорядженням по Полтавській міській управі від 1 серпня 1942 р. від сплати податків та орендної плати звільнялися крамниці, комісійні магазини, дитячі садки, їдальні, які підпорядковувалися відділу соціальної опіки та добродійності [17, арк. 3].

Однією із пільг стало звільнення частини місцевих мешканців від сплати податку на земельні громади. Здебільшого ця норма застосовувалась до осіб, близькі родичі яких виїхали на роботу до Німеччини. Механізм надання пільги в цьому виді оподаткування стосувався клопотання відповідної сільської управи до органу місцевого управління районного рівня. Але ці пільги встановлювалися виключно за рішенням відповідного гебітскомісаріату. У результаті люди звільнялися від сплати сум розміром від 30 до 50 крб. та 100 крб.

Управлінський апарат німецьких установ працював таким чином, що без рішення його керівників місцева влада не могла зняти податкові нарахування навіть із тих осіб, які вже виїхали на роботу до Німеччини і не могли сплатити його із причини своєї фактичної відсутності.

У окремих випадках, особи, які вважали, що їм також потрібно надати пільги, зверталися до сільської управи, а її працівники у свою чергу із відповідним клопотанням до районної управи [18, арк. 1, 28, 40].

Остаточне право на звільнення людей від сплати певних видів податків належало до компетенції районних управ. Так, відповідно до розпорядження по Котелевській районній управі генеральної округи «Київ» від 10 липня 1943 р. звільнялися від сплати «одноразової данини» 69 осіб. Підставами для цього були: перебування одного із членів сім'ї на роботі в Німеччині – 36 осіб, «син в німецькій армії» – 8 осіб, «поліцаї» – 6 осіб, працівники заготівельних організацій – 1 особа, потерпілі від військових дій – 3 особи, хворі та непрацездатні – 8 осіб. Підставою для прийняття рішення зі звільнення від сплати податку для однієї жінки стала смерть дочки. Від сплати податку звільнялося декілька осіб, родичі яких були заарештовані поліцією або знаходилися в таборах. Цілком очевидно, що підставами для звільнення став факт неплатоспроможності цих осіб, а не перебування їх родичів в місцях ув'язнення.

Відповідно до наступного списку від сплати податку звільнялися ще 67 осіб, з тими ж підставами. Ще одним своїм розпорядженням від 20 липня 1943 р. районна управа звільнила від сплати податку 43 особи. Декілька осіб із них перебували в концтаборах [19, арк. 1–4]. Отже, як бачимо, підставами для звільнення людей від сплати податку стали не лише непрацездатність та каліцтво, а й певні «заслуги» перед окупаційною владою, яка й дозволяла надавати їм податкові преференції.

Українці, які були переселені із інших районів, наприклад, із тих де утворювалися німецькі поселення – звільнялися від сплати податку на будівлі та обов'язкового страхування [20, арк. 24].

Для впорядкування порядку податкових нарахувань, районні управи проводили реєстрацію усіх осіб, які мали статус інвалідів [21, арк. 1].

Тогочасними нормативними приписами передбачався особливий порядок звернень до владних інституцій осіб, які вважали що їм невірно нараховані податки. Ці приписи містяться безпосередньо в нормативних актах, які й передбачали порядок стягнення податків та зборів.

Так, відповідно до рішення Вінницької обласної управи від 30 вересня 1941 р. про стягнення одноразових податків, люди отримували можливість звернення до органів, які нараховували їм відповідні платежі – фінансових відділів районних та міських управ, а на рішення останніх – до фінансового відділу обласної управи.

Для подачі заяви до першої інстанції встановлювався 10-ти денний термін з дня оголошення відповідними управами списків платників, а до другої інстанції – 7-ми денний термін з дня оголошення платників податків рішення районної чи міської управи [16, арк. 1, 3].

За встановленими військовою адміністрацією правилами, право на звільнення від сплати окремих видів податків надавалося місцевим управам, зокрема, органам, які займалися їх збором. Керівники цих органів мали право надавати можливість відстрочки сплати податків на термін до 6-ти місяців та на суму в 1000 крб. Могли вони й звільнити платників податків суму в 500 крб. У всіх інших випадках потрібно було отримати дозвіл VII відділу фельдкомендатури [22].

Отже, податкова система створена в межах РКУ передбачала надання певних пільг в оподаткуванні місцевого соціуму. Пільговий податковий режим встановлювався лише для окремих категорій платників. Він визначався такими параметрами як вік, стан здоров'я, національність платників податків, службове становище працівника. Пільги в оподаткуванні стосувалися й підприємств, підприємств місцевим управлінням. Але при цьому, податкові зобов'язання не скасовувалися, а перекладалися на територіальну громаду у цілому, фактично вводячи цим самим колективну відповідальність за сплату податків і зборів.

Список використаних джерел

1. Перехрест О. Г. Системи оподаткування та обов'язкових поставок сільськогосподарської продукції як форми економічного пограбування селянства України за нацистської окупації (1941–1944 рр.) / О. Г. Перехрест // Український селянин: Збірник наукових праць. – Черкаси, 2003. – Вип. 7. – 320 с.
2. Глушенюк Н. Податкова політика німецької влади на окупованій території Півдня України у 1941–1943 рр. / Н. Глушенюк // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Історичні науки. – Миколаїв, 2004. – Т. 32. – Вип. 19. – 234 с.
3. Гончаренко О. М. Функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна»: управлінсько – розпорядчі та організаційно – правові аспекти (1941–1944 рр.): монографія / Гончаренко О. М. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 600 с.
4. Гончаренко О. Проблеми функціонування цивільної адміністрації Райхскомісаріату «Україна»: фінансово-правовий аспект (1941–1944 рр.) / О. Гончаренко // Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги). Матеріали міжнародної наукової конференції / Відповідальний редактор: Легасова Л. В. – К., 2011. – 543 с.
5. Орлик В., Маренець Л. До питання фінансової політики нацистів в окупованій Україні / В. Орлик, Л. Маренець // Архіви України. – №1–3. – 2005. – 345 с.
6. Потильчак О. Економічний колабораціонізм в Україні в роки нацистської окупації (1941–1944): причини і прояви / О. Потильчак. – К.: УДПУ ім. М. П. Драгоманова. – 1997. – 29 с.
7. Потильчак О. В. Новий порядок в окупованій Україні (1941–1944) / О. Потильчак // Пам'ять століть. – 1999. – №1. – С. 97–104.
8. Потильчак О. В. Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 1999. – 205 с.
9. Потильчак О. До питання про соціальну політику фашистської Німеччини щодо селянства України в роки окупації (1941–1944 рр.) / О. Потильчак // Український селянин. – 2001. – Вип. 2. – С. 125–128.
10. Потильчак О. Трудова експлуатація українського селянства у роки нацистської окупації (1941–1944 рр.) / О. Потильчак // Український селянин. Збірник наукових праць. – 2002. – Вип. 5. – С. 141–143.
11. Голос Полтавщини. – 15 січня. – 1942.
12. Голос Полтавщини. – 19 лютого. – 1942.
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 4620. – Оп. 5. – Спр. 13.
14. Там само. – Оп. 3. – Спр. 262.
15. Голос Полтавщини. – 9 листопада. – 1941.
16. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. Р–1311. – Оп. 1. – Спр. 274.
17. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф. Р–2303. – Оп. 1. – Спр. 1.
18. Державний архів Житомирської області. – Ф. Р–1233. – Оп. 1. – Спр. 55.
19. ДАПО. – Ф. Р–2959. – Оп. 1. – Спр. 12.
20. Державний архів Херсонської області. – Ф. Р–1609. – Оп. 1. – Спр. 1.
21. ДАВО. – Ф. Р–1357. – Оп. 1. – Спр. 11.
22. Голос Полтавщини. – 19 лютого. – 1942.
- 1944 рр.) / О. Г. Перехрест // Український селянин: Збірник наукових праць. – Черкаси, 2003. – Вип. 7. – 320 с.
2. Glushenko N. Podatkova polityka nimec'koi vlady na okupovanij terytorii Pivdnja Ukrainy u 1941–1943 rr. / N. Glushenko // Naukovi pracj: Naukovo–metodychnyj zhurnal. Istorychni nauky. – Mykolajiv, 2004. – T. 32. – Vyp. 19. – 234 s.
3. Goncharenko O. M. Funkcionuvannja okupacijnoi administracii Rajhskomisariatu «Ukraini»: upravlins'ko – rozporjadchi ta organizacijno – pravovi aspekty (1941–1944 rr.): monografija / Goncharenko O. M. – K.: NPU imeni M. P. Dragomanova, 2011. – 600 s.
4. Goncharenko O. Problemy funkcionuvannja cyvilnoi administracii Rajhskomisariatu «Ukraini»: finansovo–pravovyj aspekt (1941–1944 rr.) / O. Goncharenko // Ukraini u Drugij svitovij vijni: dzherela ta interpretacii (do 65–richchja Velykoi Peremogy). Materialy mizhnarodnoi naukovoї konferencii / Vidpovidal'nyj redaktor: Legasova L. V. – K., 2011. – 543 s.
5. Orlyk V., Marenc' L. Do pytannja fiskal'noi polityky nacystiv v okupovanij Ukraini / V. Orlyk, L. Marenc' // Arhivy Ukrainy. – №1–3. – 2005. – 345 s.
6. Potyl'chak O. Ekonomichnyj kolaboracionizm v Ukraini v roky nacysts'koi okupacii (1941–1944): prychny i proyavy / O. Potyl'chak. – K.: UDPU im. M. P. Dragomanova. – 1997. – 29 s.
7. Potyl'chak O. V. Novyj porjadok v okupovanij Ukraini (1941–1944) / O. Potyl'chak // Pam'jat' stolit'. – 1999. – №1. – S. 97–104.
8. Potyl'chak O. V. Ekspluatacija trudovyh resursiv Ukrainy gitleriv's'koju Nimechchynuju u roky okupacii: Dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. – K., 1999. – 205 s.
9. Potyl'chak O. Do pytannja pro social'nu polityku fashysts'koi Nimechchyny shhodo seljanstva Ukrainy v roky okupacii (1941–1944 rr.) / O. Potyl'chak // Ukrain's'kyj seljanyn. – 2001. – Vyp. 2. – S. 125–128.
10. Potyl'chak O. Trudova ekspluatacija ukrai'ns'kogo seljanstva u roky nacysts'koi okupacii (1941–1944 rr.) / O. Potyl'chak // Ukrain's'kyj seljanyn. Zbirnyk naukovyh prac'. – 2002. – Vyp. 5. – S. 141–143.
11. Golos Poltavshhyny. – 15 sichnja. – 1942.
12. Golos Poltavshhyny. – 19 ljutogo. – 1942.
13. Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshyh organiv vlady ta upravlinnja Ukrainy. – F. 4620. – Op. 5. – Spr. 13.
14. Tam samo. – Op. 3. – Spr. 262.
15. Golos Poltavshhyny. – 9 lystopada. – 1941.
16. Derzhavnyj arhiv Vinnyc'koi oblasti (dali – DAVO). – F. R–1311. – Op. 1. – Spr. 274.
17. Derzhavnyj arhiv Poltavs'koi oblasti (dali – DAPO). – F. R–2303. – Op. 1. – Spr. 1.
18. Derzhavnyj arhiv Zhytomyr's'koi oblasti. – F. R–1233. – Op. 1. – Spr. 55.
19. DAPO. – F. R–2959. – Op. 1. – Spr. 12.
20. Derzhavnyj arhiv Hersons'koi oblasti. – F. R–1609. – Op. 1. – Spr. 1.
21. DAVO. – F. R–1357. – Op. 1. – Spr. 11.
22. Golos Poltavshhyny. – 19 ljutogo. – 1942.

Kunyt'skyj M. P., Doctor of Historical Sciences, Docent, President of public organization «Information and communication management of intellectual property» (Ukraine, Kyiv), 2757Mk@gmail.com

The preferential regime of taxation of the local society in the Reichskommissariat «Ukraine» (1941–1944)

Using a wide group of archival documents and analyzing special historical literature, the author of the publication establishes a system of tax incentives that was introduced when creating a system for collecting tax payments in the Reich Commission «Ukraine» – the largest for the size and the number of people occupying an administrative-territorial formation. At the same time, the system of privileges that are provided to the local population in the collection of tax payments conducted by the administration of the RKU in relation to the local society is reconstructed. The author of the publication states that the occupational administration of the CGS has developed a system of means and mechanisms for collecting taxes. It had to ensure the collection of tax payments. This system meant the provision of certain benefits and other material preferences in the taxation of local society. But a preferential tax regime was established only for certain categories of taxpayers. It was set for such parameters as age, health status, nationality of taxpayers, employee status of employees. Benefits in taxation were granted to enterprises that belonged to local governments. But at the same time, tax liabilities were shifted to the local society as a whole. Thus, a collective responsibility for paying taxes and fees was introduced.

Keywords: taxes, levies, regulations, occupation administration, occupation policy, tax payments, financial departments, local authorities, councils, local population, Reichskommissariat «Ukraine», Gebietskommissariat.

* * *